

ویژگی‌های اجتماعی بانوان شایسته از منظر قرآن

حسین عفتاری

موضوع زن و مسائل مربوط به زنان، از دیرباز مورد بحث جدی مکتب‌های فلسفی و ادیان بزرگ جهان بوده است؛ ولی از آغاز رنسانس و پیشرفت صنعت و تکنولوژی در غرب و اروپا، که تحولی بزرگ در عرصه روابط و مناسبات اجتماعی را در پی داشت، با جدیت بیشتری مورد توجه قرار گرفت و امروزه مسئله زنان در رأس مسائل انسانی و اجتماعی جوامع بشری - به ویژه جوامع رو به رشد - قرار دارد. اسلام، که مکتبی کامل و جامع و جهان‌شمول است، بیش از دیگر مکاتب به مسائل زنان عنایت دارد تا آنجا که یکی از چند سوره بزرگ قرآن «سوره زنان» نامیده شده و در صدها آیه این کتاب آسمانی مسائل گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و خانوادگی زنان مورد بررسی قرار گرفته است یکی از مسائلی که قرآن کریم بدان پرداخته ترسیم چهره زن نمونه و آرمانی است. حدود چهل صفت و ویژگی از اوصاف چنین زنانی در قرآن یاد شده است. این اوصاف - که هر کدام بازگوکننده یکی از معیارهای بانوان نمونه و شایسته از نگاه وحی است - به سه دسته اجتماعی، خانوادگی و فردی قابل تقسیم است. به دلیل اهمیت و جاذبه مسائل اجتماعی زنان، در اینجا مجموعه اوصاف و ویژگی‌های اجتماعی زنان نمونه و بانوان شایسته مورد بحث قرار می‌گیرد.

۱. زندگی بر مبنای عقل و شرع (معروف)

رفتار فردی و جمعی همه انسان‌ها بر مبنای و بنیادهایی استوار است و در حقیقت این مبنای و بنیادها، جهت‌دهنده و تفسیرکننده آن رفتارهاست این بنیادها و مبنای نمی‌تواند از این چند نوع بیرون باشد: ۱- تقلید از نیاکان و بزرگان ملی ۲- پیروی از اکثریت مردم ۳- تبعیت از سیاست‌های کشوری یا جهانی ۴- هوس‌ها و خواهش‌های نفسانی ۵- عقل و خرد ع‌دین و شریعت

قرآن کریم شالوده زندگی سالم و شایسته را بر «معروف» می‌داند و به همه زنان توصیه می‌کند که چنین مبنایی را برگزینند پیش از بررسی آیات تبیین معنای «معروف» ضروری به نظر می‌رسد. در «لسان العرب» چنین می‌خوانیم: «معروف» در اصل به چیزی گویند که نفس آدمی آن را خیر و خوب بداند و با آن انس بگیرد و بدان آرامش یابد. معروف در احادیث، اسمی فراگیر است و هرچه را موجب تقرب به خدا شود و نیکی به مردم به شمار آید، دربرمی‌گیرد. واژه «منکر» در مقابل «معروف» قرار دارد و ضد آن است. «مفردات راغب» می‌نویسد: هر رفتاری که خوبی آن از نظر عقل و شرع، روشن و شناخته شده باشد، معروف نام دارد. بنابراین «معروف» یعنی رفتار و عملی که طبق موازین خرد ناب و شریعت باشد. قرآن مجید از زنان مسلمان خواسته است که زندگی خود را بر معیار عقلانی و دینی بنا نهند. خداوند متعال، در ضمن بحث از زنانی که شوهرانشان را از دست داده‌اند چنین می‌فرماید:

«وَالَّذِينَ يَتُوفُونَ مِنكُم وَتَذَرُونَ أَزْوَاجًا
يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَاذَا

بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَیْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِی
أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ^(۱)؛

و کسانی از شما که می‌میرند و همسرانی بر جای می‌گذارند، [همسران] چهار ماه و ده روز انتظار می‌برند پس هر گاه عده خود را به پایان رسانند، در آنچه آنان به نحو پسندیده درباره خود انجام دهند، گناهی بر شما نیست، و خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است.»

پروردگار جهان، در آیه یاد شده، ملاک درست انتخاب شیوه زندگی و رفتار فردی و اجتماعی زنان را به روشنی بیان می‌کند و معروف را تنها مبنای صحیح زندگی می‌خواند. بنابراین در نگاه وحی زن نمونه و شایسته نه تابع اکثریت مردم و جو عمومی جامعه است، نه مقلد نیاکان و بزرگان ملی، نه اسیر تمایلات نفسانی و نه پیرو سیاست‌ها و فرهنگ و آداب جهانی. زن مسلمان تنها پیرو عقل سلیم و تعالیم اسلامی و قرآنی است و از آنچه دیگران می‌گویند و می‌پسندند، تنها موارد مطابق با عقل و شرع را برمی‌گزیند.

معیار «معروف» تنها برای رفتار نیست بلکه در گفتار هم باید رعایت گردد. خداوند سبحان این حقیقت را چنین بیان می‌دارد:

«فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِی فِی
قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا^(۲)؛ به ناز سخن مگویید تا آنکه در دلش بیماری است، طمع ورزد و گفتاری شایسته گویند.»

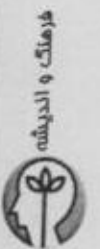
خداوند به زنان توصیه فرموده که مراقب گفتارشان بوده هر سخنی را به هر شکلی به زبان نیاورند. سخن و شیوه گفتار زنان شایسته، مطابق موازین عقل و دین است، نه برخاسته از هوس‌ها و ...

اسلام، که مکتبی کامل و جامع و جهان‌شمول است. بیش از دیگر مکاتب به مسائل زنان عنایت دارد تا آنجا که یکی از چند سوره بزرگ قرآن «سوره زنان» نامیده شده و در صدها آیه این کتاب آسمانی مسائل گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و خانوادگی زنان مورد بررسی قرار گرفته است.

■ **قرآن کریم شالوده زندگی سالم و شایسته را بر «معروف» می‌داند و به همه زنان توصیه می‌کند که چنین مبنایی را برگزینند پیش از بررسی آیات تبیین معنای «معروف» ضروری به نظر می‌رسد. در «لسان العرب» چنین می‌خوانیم: «معروف» در اصل به چیزی گویند که نفس آدمی آن را خیر و خوب بداند و با آن انس بگیرد و بدان آرامش یابد.**

■ **۲. امر به معروف و نهی از منکر**
زن نمونه و بانوی شایسته، نه تنها رفتار فردی و اجتماعی‌اش بر مبنای عقل و دین (معروف) است، بلکه تلاش می‌کند تا دیگر اعضای جامعه نیز چنین روشی در زندگی برگزینند. به سخن دیگر زن آرمانی قرآن، کسی است که کجروی‌های مردم از مسیر عقل و شریعت را تحمل نمی‌کند، به مبارزه با منکرات (ستم‌ها، حق‌کشی‌ها، رنج‌ها، فسادها و تباهی‌ها) برمی‌خیزد و در مقابل از بین رفتن، ضعف و کم‌رنگ شدن معروف‌ها، نیکی‌ها و سنت‌های پسندیده احساس مسئولیت می‌کند.

قرآن کریم این حقیقت را چنین بیان کرده است:
«والمؤمنون والمؤمنات بعضهم اولیاء بعض یأمنون بالمعروف و ینهون عن المنکر»^(۳)

مردان و زنان باایمان، دوستان یکدیگرند، به کارهای پسندیده وامی‌دارند و از کارهای ناپسند باز می‌دارند...
زن آرمانی و نمونه قرآن، انسانی مسئول و فعال است. انسان بیداری که در متن جامعه حضوری ملموس دارد و به دقت بر جریان‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حاکم بر جامعه نظارت می‌کند. این حضور و نظارت، قهراً آگاهی گسترده به مسائل اجتماعی را می‌طلبد؛ زیرا بدون این آگاهی نظارت و موضع‌گیری ممکن نیست. اما زنان غیرمؤمن و پرورش‌یافته در فرهنگ جاهلی، بازدارنده از کردار پسندیده و فرمان‌دهنده به زشتی‌هایند:

«المنافقون والمنافقات بعضهم من بعض یأفرون بالمنکر و ینهون عن المعروف و یقبضون ایدیهم»^(۴)

مردان و زنان دو چهره [همانند] یکدیگرند، به کار ناپسند وامی‌دارند و از

کار پسندیده باز می‌دارند و دست‌های خود را [از انفاق] فرو می‌بندند.»

■ **۳. پیروی از امام و رهبر حق**
بیعت به معنای پیمان بر اطاعت و فرمانبری و نیز به معنای پذیرش ولایت و سرپرستی رهبر و گردن نهادن بر اطاعت از او است. می‌توان گفت: بیعت اعلام آمادگی برای هرگونه فرمانبری و اطاعت از رهبری مدیر جامعه در تمامی شئون زندگی است.

از آیات قرآن کریم چنان درمی‌یابیم که فریضه بیعت مخصوص مردان مؤمن نیست بلکه زنان مؤمن هم موظفند با رهبر حق و مدیر توانمند جامعه اسلامی بیعت کنند. خداوند می‌فرماید:

«یا ایهاالنسی اذا جاءك المؤمنات یتبایعنک علی ان لا یسرکن بالله شیئا و لا یسرکن و لا یزنین و لا یقتلن اولادهن و لا یأتین ببهتان یفتنیه بین ایدیهن و أرجلهن و لا یعصینک فی معروف فبایعهن و استغفر لهن الله غفور رحیم»^(۵)

ای پیامبر، چون زنان با ایمان نزد تو آیند که بیعت کنند چیزی را با خدا شریک نسازند، دزدی نکنند، زنا نکنند، فرزندان خود را نکشند، بچه‌های حرامزاده پیش دست و پای خود را با بهتان [و حيله] به شوهر نهند. و در [کار] نیک از تو نافرمانی نکنند، با آنان بیعت کن و از خدا برای آنان آمرزش بخواه، زیرا خداوند آمرزنده مهربان است.»

■ **۴. هجرت و ترک وطن در راه خدا**
هجرت برای حفظ عقیده و آرمان دینی، رهایی از آزار دشمن و گسترش بهتر مکتب، از تکالیف بسیار مهمی است که قرآن آن را، چون ایمان به خدا، مقدم

بر جهاد قرار داده است.

«ان الذين آمنوا والذين هاجروا و جهدوا
في سبيل الله اولئك يرجون رحمت الله والله
غفور الرحيم» (۴)

آنان که ایمان آورده‌اند و کسانی که
هجرت کرده و در راه خدا جهاد نموده‌اند،
آنان به رحمت خدا امیدوارند و خداوند
امرزندهٔ مهربان است.»

خداوند در آیهٔ ۶۲ ممتحنه (که آمده)،
ضمن قدردانی به هجرت زنان مؤمن،
پیامبر و مسلمانان را موظف به پذیرش
آنان کرده و به قبول بیعت آنان مأمور
ساخته است.

در نگاه وحی زن نمونه و

شایسته نه تابع اکثریت مردم

و جؤ عمومی جامعه است، نه

مقلد نیاکان و بزرگان ملی، نه

اسیر تمایلات نفسانی و نه

پیرو سیاست‌ها و فرهنگ و

آداب جهانی. زن مسلمان تنها

پیرو عقل سلیم و تعالیم

اسلامی و قرآنی است و از

آنچه دیگران می‌گویند و

می‌پسندند، تنها موارد مطابق

با عقل و شرع را برمی‌گزیند.

۵. یاری‌رسانی و پشتیبانی از یکدیگر

روابط اجتماعی و چگونگی پیوند
میان اعضای امت اسلامی، از موضوعاتی
است که مورد توجه ویژه قرآن کریم قرار
گرفته و در آیات گوناگون به بحث در این
باره پرداخته است، قرآن مبانی و اصولی
به بشر ارائه کرده است. که از جمله آنها
می‌توان اصل «ولایت» یا «پشتیبانی و
یاری‌رسانی» را نام برد، که خداوند
رعایتش را از ویژگی‌های زنان و مردان
نمونه و مؤمن راستین برشمرده است.

■ آنجا که می‌فرماید: «والمؤمنون والمؤمنات
بعضهم اولیاء بعض» (۵) و مردان و زنان با
ایمان، دوستان یکدیگرند.» برای فهم
بہتر معنا و پیام آیه شریفه، یادآوری این
نکته ضروری است که برخی از مترجمان
معاصر واژه «اولیاء» در این آیه را به
«دوستان» ترجمه کرده‌اند در حالی که
«ولن» مفرد «اولیاء» در معانی گوناگون
«محب»، «صدیق»، «نصیر» و «ستولی» و
سرپرست امور» به کار می‌رود
(قاموس المحيط) ولی در این آیه با توجه

زن آرمانی قرآن،

کسی است که کجروی های مردم از مسیر عقل و شریعت را تحمل نمی کند، به مبارزه با منکرات (ستم ها، حق کشی ها، رنج ها، فسادها و تباهی ها) برمی خیزد و در مقابل از بین رفتن، ضعف و کم رنگ شدن معروف ها، نیکی ها و سنت های پسندیده احساس مسئولیت می کند.

زن آرمانی و نمونه قرآن، انسانی مسئول و فعال است. انسان بیداری که در متن جامعه حضوری ملموس دارد و به دقت بر جریان های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حاکم بر جامعه نظارت می کند. این حضور و نظارت، قهراً آگاهی گسترده به مسائل اجتماعی را می طلبد؛ زیرا بدون این آگاهی نظارت و موضع گیری ممکن نیست.

به جمله «یا مرون بالمعروف و یسهنون عن المنکر» - که تفسیرکننده «اولیاء» بودن مردان و زنان مؤمن است، معلوم می گردد که مراد از «ولی»، «نصیر» و «متولی» است. از این رو مفسران ژرفاندیش مانند علامه طبرسی و علامه طباطبایی (رحمهما الله)، «ولی» را به یکی از دو معنای یاد شده تفسیر کرده اند. گفتمی است معنای یاری رسانی و پشتیبانی چنان فراگیر است که حضور در عرصه کارزار و جهاد برای یاری رسانی و پشتیبانی از مجاهدان را نیز شامل خواهد بود. همان گونه که زنان صدر اسلام در صحنه جنگ حضور می یافتند یا در پشت جبهه ها به یاری رزمندگان شتافته، برای حمل مجروحان، مداوای آنان و تهیه غذا، سلاح و دیگر نیازهای جهادگران می کوشیدند؛ تا آنجا که برخی در زمره شهدای اسلام قرار گرفتند.

مرحوم طبرسی (ره) در کتاب تفسیر «مجمع البیان» در ذیل همین آیه از حضور نظامی زنان صدر اسلام چنین یاد می کند: «مردان و زنان مؤمن یاور یکدیگر بودند که زنان تمامی وسایل سفر جنگ را برای همسرانشان فراهم می کردند و در غیاب آنان به حفاظت از منافع شان می پرداختند و همگی (زنان و مردان) چون «یدی واحد» علیه دشمنان بودند.»^(۸)

■ عر آزادی خواهی و عدالت طلبی

از دیگر ویژگی های زنان نمونه و بانوان شایسته، آزادی خواهی و عدالت طلبی است. قرآن از همسر با ایمان و شجاع فرعون نام برده و از او به عنوان الگویی مثال زدنی برای زنان جهان و بلکه برای تمامی انسان ها یاد کرده و چنین ستوده است:

«و ضرب الله مثلاً لیلذین امنوا امرأت فرعون اذ قالت رب ابن لی عندک بیتاً فی الجنة و نخنی من فرعون و غملیه و نخنی من القوم الظالمین»^(۹)

برای کسانی که ایمان آورده اند خدا همسر فرعون را مثل آورده آنگاه که گفت: پروردگارا! بیش خود در بهشت خانه ای برایم بساز. و مرا از فرعون و کردارش نجات ده. و مرا از دست مردم ستمگر برهان.

براساس آیه یاد شده، همسر فرعون، در آرزوی جامعه ای عدالت مدار و به دور از ظلم بوده و رهایی از محیط آلوده به ستم و حکومت مبتنی بر ظلم را، مطلوب و آرمان خود می دانست. بنابراین زن شایسته در نگاه وحی، فردی انقلابی، ظلم بینیز و بیزار از جامعه آلوده به ستم و فساد و نظام مبتنی بر ظلم است و در جستجوی جامعه ای مبتنی بر قسط و عدل برخواهد آمد.

۷. پرداخت زکات

پرداخت زکات و ادای فریضه مالی در حقیقت انتقال بخشی از امکانات توانمندان به تهیدستان و تأمین نیازهای جامعه است و زنان مؤمن در این میدان نیز هم‌دوش مردانند.

«وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْتِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»^(۱۰)

مردان و زنان با ایمان دوستان یکدیگرند که به کارهای پسندیده و امی‌دارند و از کارهای ناپسند باز می‌دارند. نماز را برپا می‌کنند و زکات می‌دهند.»

۸. انفاق و صدقه

بانوی نمونه در نگاه وحی، در برابر فقر و نیازمندی‌های جامعه نه تنها بی‌تفاوت نیست، بلکه افزون بر پرداخت زکات، خمس و دیگر واجبات مالی، بخشی از اموال و درآمدهایش را به

فقرزدایی از جامعه و تأمین نیازهای عمومی اختصاص می‌دهد به گونه‌ای که این عمل به صورت بخشی از برنامه زندگی او درمی‌آید. از این رو خداوند متعال از آنان به عنوان «صدقه پردازان» و «وام دهندگان به خدا» یاد کرده، می‌فرماید:

«إِنَّ الْمُصْذِقِينَ وَالْمُصْذِقَاتِ وَأَقْرَضَالَهُ قَرْضًا خَسَنًا يُضَاعَفْ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ»^(۱۱)
مردان و زنان صدقه‌دهنده و [آنان که] به خدا وامی نیکو داده‌اند، ایشان را [پاداش] دو چندان گردد و اجری نیکو خواهند داشت.»

تعبیر زیبایی که در این آیه شریفه به کار رفته، شایان توجه است. خداوند انفاق را قرض به خدا - آن هم قرضی نیکو - به شمار آورده است که نه تنها اصل مال از بین نمی‌رود بلکه چندین برابر آن از سوی خدای کریم به آنان عطا می‌شود.

معنای یاری‌رسانی و پشتیبانی چنان فراگیر است که حضور در

عرصه کارزار و جهاد برای

یاری‌رسانی و پشتیبانی از

مجاهدان را نیز شامل خواهد

بود. همان‌گونه که زنان صدر

اسلام در صحنه جنگ حضور

می‌یافتند یا در پشت جبهه‌ها

به یاری رزمندگان شتافته،

برای حمل مجروحان، مداوای

آنان و تهیه غذا، سلاح و دیگر

نیازهای جهادگران

می‌کوشیدند؛ تا آنجا که برخی

در زمره شهدای اسلام قرار

گرفتند.

۹. ایثار کردن

نیز جز مقدار اندکی غذا که برای کودکان خود فراهم کرده بود، چیزی نداشت. همان را برای میهمان آورد. در همان حال چراغ را خاموش کرده و خود مشغول کاری شد. میهمان از آن غذا خورد و سیر شد ولی آن زن و مرد شب را گرسنه به صبح رساندند. مرد و زن انصاری خوشحال از اینکه از میهمانشان به خوبی پذیرایی کردند، شب را گرسنه به صبح رساندند. هنگامی که به خدمت پیامبر خدا رسیدند حضرت نگاهي به آنان کرد و تبسمی فرمود. آنگاه آیه نهم از سوره حشر را تلاوت کرد و ایثار آنان را ستود.^(۱۳)

حاصل اینکه زنان شایسته در منظر قرآن، گرسنه می مانند تا دیگران سیر باشند، بی خانمان می شوند تا دیگر مردمان صاحب سرپناه شوند، به زندان می روند تا مردمشان در آزادی بسر برند، سیلی می خورند تا ستمگران سیلی به صورت مظلومی نزنند و تیغ دشمن را به تن می خزند تا تن رنجور ضعیفان و مستضعفان در امان ماند.

■

ایثار و دیگران را بر خویشان ترجیح دادن از ویژگی های بانوان نمونه و شایسته از نظر قرآن است. این خصلت از برترین ارزش های انسانی به شمار می آید و همه انسان ها، در طول تاریخ با تمام تفاوت هایشان از آن به عنوان ارزشی والا و مقدس یاد کرده اند. خداوند سبحان بانوان نمونه را به عنوان «انسان های ایثارگر» یاد می کند که دارایی های خود را برای رفع محرومیت از جامعه انفاق می کنند و آسایش دیگران را بر راحتی و آسایش خویش مقدم می دارند. به موردی از ایثارگری های زنان نمونه که در قرآن یاد شده است اشاره می کنیم:

«وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُجْزَوْنَ مِنْهَا حَاجَةً مِمَّا أوتُوا و يُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ و مَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»^(۱۴)

و [نیز] کسانی که قبل از [مهاجران] در [مدینه] جای گرفته و ایمان آورده اند، هر کس را که به سوی آنان کوچ کرده دوست می دارند و نسبت به آنچه به ایشان داده شده است، در دل هایشان حسدی نمی یابند و هر چند در خودشان احتیاجی [مبرم] باشد آنها را بر خودشان مقدم می دارند و هر کس از خست نفس خود مصون ماند، ایشانند که رستگارانند.»
مفسران در شأن نزول آیه شریفه آورده اند: شخصی به پیامبر اسلام (ص) عرض کرد: گرسنه ام. پیامبر (ص) دستور داد تا از منزل غذایی برای او بیاورند اما در منزل غذایی یافت نشد. حضرت فرمود: چه کسی امشب این مرد را میهمان می کند؟ مردی از انصار اعلام آمادگی کرد و او را به منزل خویش برد. او

براساس آیه یاد شده، همسر فرعون، در آرزوی جامعه ای عدالت مدار و به دور از ظلم بوده و رهایی از محیط الوده به ستم و حکومت مبتنی بر ظلم را، مطلوب و ارمان خود می دانست. بنابراین، زن شایسته در نگاه وحی، فردی انقلابی، ظلم ستیز و بیزار از جامعه آلوده به ستم و فساد و نظام مبتنی بر ظلم است و در جستجوی جامعه ای مبتنی بر قسط و عدل برخواهد آمد.

پی نوشتها:

۱. بقره، آیه ۲۳۴.
۲. احزاب، آیه ۳۲.
۳. توبه، آیه ۷۱.
۴. همان، ۶۷.
۵. متحنه، آیه ۱۲.
۶. بقره، آیه ۲۱۸.
۷. توبه، آیه ۷۱.
۸. مجمع البیان، ج ۵ و ۶ ص ۷۶.
۹. تحریم، آیه ۱۱.
۱۰. توبه، آیه ۷۱.
۱۱. حدید، آیه ۱۸.
۱۲. حشر، آیه ۹.
۱۳. مجمع البیان، ج ۹ و ۱۰، ص ۳۹۱.